

Fatma Aliye Hanım ve Külliyyatı

Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan hayatı boyunca pek çok sosyal ve siyasî olaya şahit olmuştur. Düşünen, araştıran, sorgulayan aydın kimliğiyle olaylara gerek fikrî gerekse kurgusal eserleriyle değinmeye, gelecek nesillere ışık tutmaya çalışmıştır. Ne yazık ki günümüz okuru onu yeterince tanımamaktadır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar onun yeni nesil tarafından tanınmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda Prof. Dr. Hülya Argunşah editörlüğünde Erciyes Üniversitesi'nden bir grup akademisyen tarafından Fatma Aliye Hanım'ın külliyyatı aslına sadık kalınarak hazırlandı ve ilk sekiz cildi eseri değerlendiren birer sunuşla birlikte yayımlandı.

Ahmet Cevdet Paşa gibi aydın kimliğine sahip bir devlet adamının kızı olması Fatma Aliye Hanım'ın eğitim hayatında belirleyici olmuştur. Babalarının sadece güçlü bir devlet adamı değil aynı zamanda dilci, hukukçu ve tarihçi olması kendisi gibi yazar olan kız kardeşi Emine Semiye Hanım'la aldıkları eğitime, yazma serüvenlerine ve hayata bakış açlarına yön vermiştir. Ayrıca biyolojik baba Ahmet Cevdet Paşa'nın yanı sıra kültürel baba olan Tanzimat neslinin "Hâce-i evvel"i Ahmet Midhat Efendi'nin özellikle Fatma Aliye Hanım üzerindeki etkisi de dikkate değer niteliktedir. Aldığı eğitim vesilesiyle Cemiyet-i İmdadiye'nin kurucuları ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin üyeleri arasında yer alan ilk kadın olan Fatma Aliye Hanım, sosyal hayatta perdenin arkasında kalmayarak öncü bir kadın rolü üstlenmiş; kadınların eğitilmiş, diplomalı, çalışan, bağımsız, güçlü ve toplumda söz sahibi bireyler olmalarının yolunu açmıştır.

Tarih, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda önemli eserler kaleme alan Fatma Aliye Hanım, yazarlığa Fransızcadan yapmış olduğu George Ohnet'in *Volonté* adlı eserin *Meram* (1889-1890) adıyla çevirisiyle başlar. Onun edebî dünya içerisinde yer aldığı dönemde kadınlarla ilgili sorunların tartışıldığı, kadının toplum içerisindeki yerinin belirginleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. O da okuyan, düşünen, düşündüklerini uygulamaya koyan eğitilmiş bir kadın olarak eserlerinde kadınlığa ait meseleleri sorgular, çözüm önerileri sunar. Bu yolda *Muhadarat* (1891-1892), *Hayal ve Hakikat* (1891-1892), *Refet* (1896-1897), *Udi* (1897-1898), *Levayih-i Hayat* (1897-1898) ve *Enîn* (1910) romanlarını kaleme alır. Fatma Aliye Hanım bu romanlarında yarattığı güçlü kadınlar vasıtasıyla dönemin kadınlıkla ilgili sorunlarına temas eder. O, kadının cinsel kimliğiyle değil eğitimle donanmış, hayatta baba ya da koca desteğine ihtiyaç duymadan ayakta durabilecek nitelikte olmasını istemiştir. Romanlarından başka yazdığı *Nisvan-ı İslâm* (1891-1892), *Namdar-ı Zenan-ı İslâmiyan* (1899) gibi eserlerinde de bu görüşlerini açıklama fırsatı bulmuştur.

Hülya Argunşah tarafından yayına hazırlanan Fatma Aliye Hanım'ın *Nisvan-ı İslâm*¹ (1891-1892) adlı risalesi, önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş, ardından da kitaplaştırılmıştır.

¹ Fatma Aliye Hanım. *Nisvan-ı İslâm*, (hzl. Prof. Dr. Hülya Argunşah), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

muştır. Eser, Osmanlı kadını tarafından yazılmış ve Batı dillerine çevrilmiş ilk metin olma özelliğini taşımaktadır. Fransızca, Arapça ve İngilizceye çevrilen eser, Chicago Sergisi'nde ödüle lâyık görülmüştür. Eserin önemini Osmanlı-İslâm dünyasında kadının hayatın içinde, özel olarak da evlilik kurumundaki konumunu bizzat bir kadın tarafından tartışılmasında aramak lâzımdır.

Arşiv belgelerinde Fatma Aliye Hanım'ın II. Abdülhamid tarafından saraya gelen yabancıların eşlerine refakat etmekle görevlendirildiği kaydedilmektedir. Babası Ahmet Cevdet Paşa'nın Şam'da bulunduğu sırada Müslüman aile hayatını tanımak isteyen seyyah kadınları evlerinde misafir edip onlarla sohbet eden Fatma Aliye Hanım için bu sorumluluk yabancısı olmadığı bir durumdur.

Yazar, üç sohbetten oluşan *Nisvan-ı İslâm* adlı eserinde Batı dünyasına Müslüman Osmanlı kadını anlatmaya, hatta savunmaya çalışır. Biri yerli, diğer ikisi yabancı iki grup kadın arasında geçen üç sohbet olaylar doğal bir misafirlik havasında geçmekte, Fatma Aliye Hanım misafir kadınların sorularını cevaplandırmaktadır. Bir anlamda Osmanlı ve İslâm dünyasının tanıtım ve savunmasının yapıldığı eserin konularını cariyelik, tesettür, çok eşle evlilik, boşanma ile kadınların dışarıya kapalı bir hayat sürmesi oluşturmaktadır. Yazarın eserini doğrudan Batı'ya karşı Doğu dünyasını savunmak amacıyla yazmadığı, içinde yaşadığı topluma da düşüncelerini aktarmak istediği anlaşılmaktadır. Ona göre Batılılar nazarında Osmanlı kadını etrafında oluşan mahremiyet perdesi hayalî bir kadın ve aile hayatı ile ondan daha hayalî bir harem zihniyeti oluşturmaktadır. Osmanlı insan-

larının dil bilmemeleri de bu yanlış zihniyetin düzeltilmesine imkân tanımamaktadır. Yabancı dil bilenler ise kendi kültürlerinden uzaklaşmışlardır.

Birinci sohbette yazar ve misafirleri, Osmanlılığı ve İslâm'ı ilgilendiren cariyelik kurumunu ve Hristiyanlığa ait bazı kavram ve durumların İslâm'da nasıl karşılandıklarını konuşurlar. Burada farklı bir cariyelik kurumu ortaya konulmaya çalışılır. İslâm'da köle azat etmenin önemine vurgu yapılarak cariyelerin haklarından söz edilir. İkinci sohbet ise çok eşlilik üzerinedir. Daha sonra bu mesele ile ilgili olarak Mahmut Esat Efendi'nin *Taaddüd-i Zevcat* (1898-1899)'ına *Taaddüd-i Zevcat'a Zeyl* (1900)'i kaleme alacak olan Fatma Aliye Hanım İslâm'ın aslında tek eşli evlilik yanında olduğunu savunmaktadır. Üçüncü sohbet ise Osmanlı-İslâm kadınlarının tesettürü ve erkeklerle görüşememeleri etrafında teşekkül eder. Yazar, bu sohbetinde yabancı kadınlara İslâm'daki tesettür anlayışının bir kısmının dinî, bir kısmının geleneklerle şekillendiğini ve onların bu konuda yanlış olduğunu anlatarak dışa kapalı hayat anlayışının insanlar tarafından oluşturulduğunu, bunun dinî bir hüküm olmadığını ifade eder. Eserde bunun dışında görüşerek evlenme, kadının mal sahibi olması, kadın ve zina vb. konulara da temas edilmektedir. Yazar, *Nisvan-ı İslâm*'da teorisini yaptığı bu konuların pratiğini ise romanlarına yansıtacaktır.

Yunus Emre Uçan tarafından yayına hazırlanan *İstila-yı İslâm*² (1902) isimli risale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde XIX. yüzyıl sonlarında Avrupa'da yayılan dinsizlik hareketinin toplum üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu bölüm kendisini hiçbir mezhebe bağlı görmeyen ve sadece Hristiyan hisseden Papaz Hayasnit Lavazon'un dinlere dair verdiği konferanslar ve bu konferansların Avrupa toplumu üzerinde meydana getirdiği etkiler üzerine oluşturulmuştur. İkinci bölümde Avrupa'nın İslâmîyet hakkındaki düşüncelerinin yanlışlığı

2 Fatma Aliye Hanım. *İstila-yı İslâm*, (hzl. Yunus Emre Uçan), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

ve Haçlı Seferlerinin Avrupa ve İslâm dünyası üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Papaz Hayasnit Lavazon'un kitapçık olarak basılan nutuklarına, onun İslâm'a değer vermesinin sebeplerine ve ona gönderilmiş olan üç mektubun suretine yer verilmiştir.

Muhtemelen babası Ahmet Cevdet Paşa'dan tevarüs eden bir anlayışla tarihe özel bir merakı olan Fatma Aliye Hanım, *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi Ankara Hezimetî*³ (1911-1913) ve *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (1913-1914) adlı eserleri kaleme almıştır. Bu eserlerden yazılış tarzından dolayı zengin bir içeriğe sahip olan ilki, Cevdet Kırpık tarafından Latin alfabesine aktarılmıştır. Hatırat niteliği de taşıyan eserde olaylar ardına sıralamakla kalmamış, zaman zaman yorumlara da başvurulmuştur. Kaynakların seçiminde, son derece titizlik gösterilen bu eserde vesikalar esas alınarak iki savaş üzerinde durulmakla birlikte savaşın öncesi ve sonrası da söz konusu edilmektedir. Burada Ahmet Cevdet Paşa gibi tarihî olayların nakliyle yetinilmediği, toplumsal olayların sebep ve sonuçlarının da tahlil edildiği görülmektedir. Yazar, babası gibi tarihin açık ve anlaşılır bir Türkçe ile tarafsız bir şekilde yazılması gerektiğine inanmakta, süslü metinler kaleme alanları ise eleştirmektedir. Bununla birlikte eserinde sıklıkla Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmaktan sıyrılamamıştır.

Eser, tarihî olaylara kadın perspektifinden bakması sebebiyle de yeni bir açılmıdır. Yazar, tarihî olayların meydana gelişinde kadınların yerini tayin ve tespit etmek için bir arayış içinde değildir. Zaten ön planda olan Mal Hatun, Sırp Prensesi Melica (Maria), Germiyanıoğlu Yakup Bey'in kızı Devletşah Hatun, Sultan I. Murat'ın kızı Nefise Sultan ve Bizans İmparatoru Kantakuzen'in kızı Prenses Teodara'nın iktidarla olan ilgileri, iç politikada-

ki etkileri ve devletlerarası ilişkilerde oynadıkları roller nedeniyle yazarın ilgi alanına girmiştir. Fatma Aliye Hanım, Meşrutiyet sonrasında ve Cumhuriyet yıllarında eski şöhretini bulamamış olsa da bir kadın olarak tarihle uğraşması, kadın duyarlılığını yansıtmaya bakımından değerlidir.

Tarihe ve sosyal hayata dair düşüncelerini dile getirdiği bu kalem tecrübelerinin yanı sıra külliyyatın büyük bir kısmını oluşturan romanları da Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasını önemli ölçüde yansıtmaktadır. O, makale ve fikrî eserlerinde kadınlığın durumu ve meselelerin dile getirdiği gibi bunlara kurgusal dünyada da çareler üretmeye çalışmıştır. Onun romanlarını bu dikkatle okumak önemli sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

*Hayal ve Hakikat*⁴ (1891-1892) romanı, Hülya Argunşah tarafından yayına hazırlanan Fatma Aliye'nin ilk telif eseridir. "Bir Kadın ve Ahmet Midhat" imzasını taşıyan eser, iki bölümden oluşmaktadır: Vedat ve Vefa. Yazılış bakımından Türk edebiyatında da bir ilk olan eserin birinci bölümü "Vedat" Fatma Aliye Hanım, ikinci bölümü "Vefa" ise Ahmet Midhat Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eserde aynı olaya kadın ve erkeğin bakış açısı verilmeye çalışılmıştır. Roman bu hâliyle hakikat asrına geçişin erkekler için mümkün olmasına rağmen kadınlar için henüz başarılamadığını göstermek ister gibidir. Kadınların önünde aşılması gereken uzun ve zorlu bir yol vardır. Evlilik kurumunun kadın ve erkek bakış açısıyla görünümünü ortaya koyma gayreti ile dikkati çeken eser, bunun yanında bir kadın yazara söz hakkı tanınması ve bunu yaparken de Ahmet Midhat Efen-

³ Fatma Aliye Hanım. *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi Ankara Hezimetî*, (hzl. Doç. Dr. Cevdet Kırpık), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

⁴ Fatma Aliye Hanım. *Hayal ve Hakikat*, (hzl. Prof. Dr. Hülya Argunşah), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

di gibi devrinin önemli bir edibinin desteği- ni alıyor oluşu ile de ayrıca kıymetlidir.

Şahika Karaca tarafından yayına hazırlanan *Refet*⁵ (1896-1897)'te yazar, küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesiyle hayatta bir başına kalmış, sürekli aşağılanarak itilip kakılmış, fakirlik, hastalık gibi dertlerle muzdarip ama bütün bunlara rağmen okuyup öğreten olmuş Refet'in hikâyesini anlatmıştır. *Refet*'in realizmin ilkeleri doğrultusunda yazıldığı söylenebilir. Ahmet Midhat Efendi'nin esere yazdığı takrizde de bu noktaya dikkat çekilmektedir. Eserde kadınların kendi başlarına kaldıklarında geçimlerini temin edebilecekleri fikri işlenmektedir. Fatma Aliye Hanım'ın kadınlara önerdiği meslek ise öğretmenliktir. Ona göre kadın, iffetini koruyabileceği mesleklerde çalışarak erkeklerin dünyasında var olabilir.

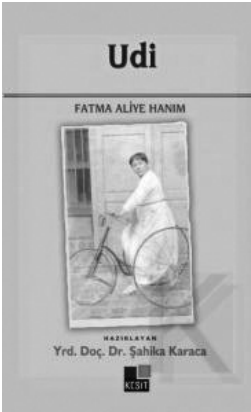
Sanatıyla hayat mücadelesi veren Udi Bedia'nın hayat hikâyesinin anlatıldığı *Udi*⁶ (1897-1898), Şahika Karaca'nın hazırladığı ikinci Fatma Aliye Hanım romanıdır. Olayların Şam ve İstanbul'da geçtiği romanda erkeklerin zayıf iradeli ve güçsüz, kadınların da tam tersine güçlü karakterler olarak sunulması dikkati çekmektedir. Bu romanında

diğer romanlarında olduğu gibi aşk, evlilik, evlenme şekilleri ve evlilikte sadakatsizlik gibi kadınlıkla ilgili sorunları işleyen yazarın güçlü kadın imajıyla mesaj vermeye çalıştığı söylenebilir. Fatma Aliye Hanım'ın burada gelenekle modernleşmenin arasında ılımlı bir geçişi benimsediği ve orta yolu bulmaya çalıştığı görülür. Metnin derinlerinde

ise açık olarak ifade edilemeyenleri görmek mümkündür. Kadın kahramanların kendi seçimlerini yapabilmeleri, karşıt söyleminin varlığı romanın satır aralarında sızdırılmıştır. Bu söylemle kadın, toplumsal hayatta edilgen olmaktan kurtulabilecek, özgür kadın kimliğini ortaya koyabilecektir. Yazar tezini kuvvetlendirmek amacıyla iffet ve iffetsizlik çizgisinde iki zıt karakter oluşturmuş, romanın sonunda bu zıt karakterleri iffet çizgisinde birleştirmiştir. Aslında bu, kamusal alanda, erkeklerin dünyasında kadının cinsiyetsizleştirilerek var olabileceğinin farklı bir şekilde vurgulanmasıdır.

*Levayih-i Hayat*⁷ (1897-1898) romanı Ayşe Demir tarafından Latin harflerine aktarılmıştır. Romanda yazarın evlilik kurumuna ve kadının bu evlilik kurumu içindeki yerine örneklerle değinilmiştir. Mektup tekniğiyle yazılan eser, Mehabe, Fehame, Sabahat, İtimat ve Nebahat adlı kadınların birbirlerine yazdıkları on bir mektuptan oluşmaktadır. Böylelikle, kadın ve erkeğin eşine karşı sorumluluğunun dile getirildiği bu mektuplarda okur, kadınların dünyasını aracısız bir şekilde izleme fırsatı bulmaktadır. Evlilik dışı yaşanan aşkların mutlu bir yuvanın kurulmasına ve devam etmesine engel teşkil edeceğini ifade eden yazarın evlilikte zihinsel uyum kadar ruhsal uyumun da önemli olduğuna dikkati çekmesi ise devri için yeni bir tavidir. Romanda kadınların yalnız kaldıklarında hayatlarını sürdürececek bir geçim kaynaklarının olmaması da vurgulanmaktadır. Fatma Aliye idealize ettiği kendi ayakları üzerinde durabilen, kendi parasını kazanan kadın kahramanlar vasıtasıyla kaderine boyun eğmiş kadınlara örnek sunmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın son romanı *Enin*⁸ (1910) de Ayşe Demir tarafından yayına hazırlanmıştır. Yazarın diğer romanlarında olduğu gibi *Enin*'de de evlilik kurumunun ka-

5 Fatma Aliye Hanım. *Refet*, (hzl. Yrd. Doç. Dr. Şahika Karaca), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

6 Fatma Aliye Hanım. *Udi*, (hzl. Yrd. Doç. Dr. Şahika Karaca), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

7 Fatma Aliye Hanım. *Levayih-i Hayat*, (hzl. Yrd. Doç. Dr. Ayşe Demir), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

8 Fatma Aliye Hanım. *Enin*, (hzl. Yrd. Doç. Dr. Ayşe Demir), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

dın ve erkek cephesinden algılanışı yanında, kadınla ilgili başka konulara da işaret edilmektedir. Romanda kadın kahramanların gerek kararlaştırılan evliliklerindeki davranışları gerekse paylaştıkları düşünceleri kabul edilmesi arzu edilen düşünceler olarak sunulmaktadır. Yazarın diğer romanlarında da üzerinde sıklıkla durulan sadakat kavramı, özellikle de erkeğin sadakati, eserin temel hareket noktasıdır. Sadakat göstermeyen erkeğe karşı kadının, her ne sebeple olursa olsun, onurunu ayaklar altına almayarak evliliği sonlandırması gerektiği vurgulanmaktadır.

Enîn'de zaman zaman roman kahramanlarından Rıfat vasıtasıyla erkeklerin kadın ve evlilik algısına temas edilmekte, Sabahat vasıtasıyla da eğitilmiş kadının önemine vurgu yapılmaktadır. Sabahat ve Fehame, tıpkı Fatma Aliye gibi, kavait, belâgat, mantık, münazara, coğrafya, tarih, kozmografya, hikmet, kimya gibi ilimlerin derslerini almış; Fransızca ve İngilizceyi öğrenmiş ve mükemmel piyano çalabilmektedir. Hatta cariyeler bile böyle bir eğitimden geçmiştir. Ayrıca sadece kadın kahramanlar değil erkek kahramanlar da eğitilmiştir. Onlar devri için yeni sayılabilecek evlilik ve kadın haklarıyla ilgili görüşleri aldıkları bu eğitim sayesinde rahatlıkla savunurlar.

Resmettiği kadın kahramanlar vasıtasıyla kadın sorunlarına temas eden Fatma Aliye Hanım'ın ilmî eserleri ve romanları kadın araştırmaları açısından son derece kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. Bu bakımdan konu üzerine çalışacak araştırmacılara eserlerin bir değerlendirme ve sağlam bir metin hâlinde sunulması son derece önemlidir. Böyle bir çalışmaya imza atan araştırmacıları ve yayınevini kutluyor; yazarın diğer kitaplarının da aynı dikkatle hazırlanmasını bekliyoruz. Külliyyatının yayımlanmasıyla Fatma Aliye Hanım'ın hak ettiği değeri de bulacağını ifade etmek istiyoruz.

Yunus Ayata*

Cenab Şahabeddin Bütün Şiirleri**

Cenab Şahabettin öncelikle şair olarak tanınsa da sağlığında sadece gençlik şiirlerini topladığı *Tâmât* (1887) adlı bir şiir kitabı yayımlamakla yetinmiş, dergilerde yayımladığı ya da defterinde tuttuğu çok sayıda şiiri kitaplaştırmamıştır. Düz yazı alanında ise epeyce verimli olduğu söylenebilir. Sağlığında yayımlanan düz yazı kitaplarından

birkaçını hatırlayalım: *Hac Yolunda* (1909), *Evrak-ı Eyyam* (1915), *Körebe* (1917), *Afak-ı Irak* (1917), *Nesr-i Harp*, *Nesr-i Sulh* (1918), *Avrupa Mektupları* (1919)... Bu yayım görüntüsünün bir şair için şaşırtıcı bir durum olduğu muhakkak. Fakat bunu gözden uzak tutmamak gerekir; hem bizde hem de Avrupa edebiyatlarında sembolist şairler genellikle az

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

** *Cenab Şahabeddin Bütün Şiirleri*, (hzl. Mehmet Kaplan - İnci Enginün - Birol Emil - Necat Birinci - Abdullah Uçman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, 368 s.